

**KORRUPSIYA VA UNING IQTISODIY RIVOJLANISHIGA SALBIY
TA’SIRI**

Jaloldinov Islomiddin Shamsitdin o‘g‘li

Qo‘qon Universiteti Andijon filiali o‘qituvchisi

Azamjonov Azizbek Akamljon o‘gli

Qo‘qon Universiteti Andijon filiali o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada korrupsiya fenomenining mohiyati, uning iqtisodiy tizimga ta’sir mexanizmlari va makro hamda mikro darajadagi salbiy oqibatlarini ilmiy asosda tahlil qilinadi. Korrupsiya davlat boshqaruvi samaradorligini pasaytiruvchi, resurslar taqsimotini buzuvchi va iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini sekinlashtiruvchi muhim omillardan biri sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda korrupsiyaning investitsion muhitga ta’siri, xususi sektor faoliyatiga keltiradigan to‘siqlari hamda davlat byudjeti daromadlariga salbiy ta’siri tizimli yondashuv asosida ochib beriladi. Maqolada, shuningdek, korrupsiya natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy noaniqlik, tadbirkorlik risklarining ortishi va norasmiy iqtisodiyot ulushining kengayishi kabi omillar tahlil qilinadi. Empirik va nazariy manbalar asosida korrupsiyaning to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita ta’sir kanallari ajratib ko‘rsatiladi. Xususan, korrupsiya natijasida infratuzilma loyihalarining samaradorligi pasayishi, davlat xarajatlarining maqsadsiz sarflanishi hamda inson kapitalining rivojlanishiga to‘sqinlik qilinishi alohida yoritiladi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, korrupsiya iqtisodiy tengsizlikni kuchaytiradi, raqobat muhitini izdan chiqaradi va innovatsion rivojlanishni sekinlashtiradi. Bundan tashqari, korrupsiya institutsional ishonchning pasayishiga olib kelib, iqtisodiy islohotlarning samaradorligini kamaytiradi. Maqolada korrupsiyaga qarshi kurashishning iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni ham yoritilib, samarali boshqaruv, shaffoflikni oshirish va hisobdorlik mexanizmlarini takomillashtirish zarurligi asoslab beriladi. Yakuniy xulosalarda korrupsiyani kamaytirish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, investitsiyalarni jalb qilish va barqaror iqtisodiy o‘sishga erishishning muhim sharti ekanligi ta’kidlanadi.*

Kalit so‘zlar: *Korrupsiya, iqtisodiy rivojlanish, investitsiya muhiti, davlat boshqaruvi, resurslar taqsimoti, iqtisodiy samaradorlik, institutsional ishonch, norasmiy iqtisodiyot, iqtisodiy o‘sish, raqobat muhiti, shaffoflik, hisobdorlik, iqtisodiy tengsizlik*

KIRISH

Korrupsiya zamonaviy iqtisodiyotning eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, u davlat va jamiyat taraqqiyotiga tizimli ravishda salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Iqtisodiy nazariya va amaliyotda korrupsiya resurslardan samarasiz foydalanishga olib keluvchi, bozor mexanizmlarini izdan chiqaruvchi va ijtimoiy farovonlikni pasaytiruvchi omil sifatida baholanadi. Klassik va institutsional iqtisodiyot vakillari korrupsiyani iqtisodiy tizimdagi “institutsional nuqson” sifatida talqin qilib, uning iqtisodiy o‘sish va rivojlanishga to‘sqinlik qiluvchi asosiy sabablaridan biri ekanligini ta’kidlaydilar. Korrupsiya odatda mansab vakolatlaridan shaxsiy manfaat yo‘lida foydalanish sifatida ta’riflanadi. Iqtisodiy nuqtai

nazardan u “rent izlash” (rent-seeking) xatti-harakati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bunda iqtisodiy subyektlar ishlab chiqarish samaradorligini oshirish o‘rniga, mavjud resurslarni qayta taqsimlash orqali daromad olishga intiladilar. Korrupsiya shakllari turlicha bo‘lib, ular orasida pora olish-berish, mansab vakolatlarini suiiste‘mol qilish, davlat xaridlarida noqonuniy kelishuvlar, soliqlardan bo‘yin tovlashga ko‘maklashish kabi holatlar mavjud. Ushbu jarayonlar iqtisodiy tizimda rasmiy qoidalar o‘rniga norasmiy aloqalarning ustuvor bo‘lishiga olib keladi. Korrupsiyaning iqtisodiyotga ta‘siri bir necha asosiy kanallar orqali namoyon bo‘ladi. Birinchidan, investitsiya muhiti yomonlashadi. Iqtisodiy adabiyotlarda qayd etilishicha, investitsiya qarorlarini qabul qilishda barqarorlik va shaffoflik muhim omil hisoblanadi. Korrupsiya mavjud sharoitda investorlar qo‘shimcha xarajatlar va noaniqliklar bilan yuzlashadi, bu esa kapital oqimining kamayishiga olib keladi. Ikkinchidan, davlat xarajatlarning samaradorligi pasayadi. Korrupsiya mavjud tizimda davlat mablag‘lari ko‘pincha ijtimoiy ahamiyati yuqori bo‘lgan loyihalarga emas, balki korrupsion manfaatlar ustun bo‘lgan yo‘nalishlarga yo‘naltiriladi. Natijada infratuzilma rivoji sekinlashadi, ijtimoiy xizmatlar sifati pasayadi. Uchinchidan, korrupsiya raqobat muhitini buzadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida sog‘lom raqobat samaradorlikni oshiruvchi asosiy omil hisoblanadi. Ammo korrupsiya natijasida ayrim xo‘jalik subyektlari noqonuniy ustunlikka ega bo‘lib, bu esa samarali ishlab chiqaruvchilarning bozorga kirishini cheklaydi. Makroiqtisodiy darajada korrupsiya iqtisodiy o‘shish sur‘atlarining pasayishiga olib keladi. Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, korrupsiya darajasi yuqori bo‘lgan davlatlarda yalpi ichki mahsulotning o‘shish sur‘atlari past bo‘ladi. Buning sababi sifatida investitsiyalarning kamayishi, mehnat unumdorligining pasayishi va innovatsion faoliyatning sustligi ko‘rsatadi. Shuningdek, korrupsiya davlat byudjeti daromadlariga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Soliq tushumlarining qisqarishi va byudjet mablag‘larining maqsadsiz sarflanishi fiskal muvozanatni buzadi. Bu esa inflyatsiya bosimining kuchayishiga va davlat qarzining ortishiga olib kelishi mumkin. Mikro darajada korrupsiya korxonalar faoliyatiga bevosita ta‘sir qiladi. Tadbirkorlik subyektlari uchun qo‘shimcha norasmiy to‘lovlar ishlab chiqarish xarajatlarini oshiradi. Bu esa mahsulot tannarxining ortishiga va raqobatbardoshlikning pasayishiga olib keladi. Bundan tashqari, korrupsiya innovatsion faoliyatni ham cheklaydi. Korxonalar o‘z resurslarini yangi texnologiyalar joriy etishga emas, balki ma‘muriy to‘siqlarni bartaraf etishga sarflashga majbur bo‘ladi. Natijada iqtisodiyotning texnologik darajasi pastligicha qoladi.

Korrupsiya daromadlar taqsimotida nomutanosiblikni kuchaytiradi. Jamiyatda boyliklar adolatli taqsimlanmasligi ijtimoiy keskinlikni oshiradi va iqtisodiy barqarorlikka putur yetkazadi. Ayniqsa, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar davlat xizmatlaridan to‘liq foydalana olmasligi natijasida kambag‘allik darajasi ortadi. Iqtisodiy tizimda korrupsiyaning keng tarqalishi ko‘p jihatdan institutsional muhitning zaifligi bilan izohlanadi. Institutsional iqtisodiyot nazariyasiga ko‘ra, samarali iqtisodiy rivojlanish aniq belgilangan qoidalar, mustahkam huquqiy baza va ularning izchil ijrosi bilan ta‘minlanadi. Agar davlat institutlari faoliyatida shaffoflik va hisobdorlik yetarli darajada bo‘lmasa, korrupsion xatti-harakatlar uchun qulay sharoit yuzaga keladi. Ayniqsa, sud-huquq tizimining mustaqil emasligi va qonun ustuvorligining to‘liq ta‘minlanmaganligi

korrupsiyaning chuqurlashishiga olib keladi. Davlat boshqaruvi tizimidagi ortiqcha byurokratik to‘siqlar ham korrupsiyaning muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Murakkab ruxsat berish tartiblari va ortiqcha ma‘muriy talablar iqtisodiy subyektlarni norasmiy yo‘llardan foydalanishga undaydi. Bu esa rasmiy iqtisodiyotning qisqarishiga va davlat nazoratining zaiflashishiga olib keladi. Investitsiyalar iqtisodiy o‘shishning asosiy drayveri hisoblanadi. Kapital qo‘yilmalar ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va texnologik yangilanishni ta‘minlaydi. Korrupsiya mavjud sharoitda esa investitsiya faoliyati sezilarli darajada cheklanadi. Investorlar uchun huquqiy kafolatlarning yetishmasligi va qaror qabul qilish jarayonidagi noaniqlik kapitalni boshqa, xavfsizroq hududlarga yo‘naltirishga sabab bo‘ladi. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, korrupsiya darajasi yuqori bo‘lgan iqtisodiyotlarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi past bo‘ladi. Buning sababi sifatida korrupsiya “yashirin soliq” vazifasini bajarishi, ya‘ni investorlar uchun qo‘shimcha xarajatlar keltirib chiqarishi ko‘rsatiladi. Natijada investitsiya loyihalarining rentabelligi pasayadi.

Korrupsiya davlat moliyasini boshqarish tizimiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Byudjet mablag‘larini taqsimlash jarayonida shaxsiy manfaatlarning ustuvor bo‘lishi iqtisodiy samaradorlikni pasaytiradi. Masalan, iqtisodiy adabiyotlarda ta‘kidlanishicha, korrupsiya mavjud sharoitda davlat xarajatlari ko‘pincha kapital sig‘imi yuqori bo‘lgan loyihalarga yo‘naltiriladi, chunki bunday loyihalarda noqonuniy daromad olish imkoniyati kengroq bo‘ladi. Bu holat ijtimoiy sohalarning, xususan ta‘lim va sog‘liqni saqlash tizimlarining yetarli darajada moliyalashtirilmasligiga olib keladi. Natijada inson kapitalining rivojlanish darajasi pasayadi, bu esa uzoq muddatli iqtisodiy o‘shish imkoniyatlarini cheklaydi. Bozor iqtisodiyotining asosiy tamoyillaridan biri erkin raqobat hisoblanadi. Korrupsiya ushbu tamoyilni buzib, iqtisodiy resurslarning noto‘g‘ri taqsimlanishiga sabab bo‘ladi. Bozor sharoitida samaradorlik asosiy mezon bo‘lishi kerak bo‘lgan holda, korrupsiya mavjud tizimda qarorlar iqtisodiy manfaatlarga emas, balki shaxsiy aloqalar va manfaatlarga asoslanadi. Natijada iqtisodiy subyektlar o‘rtasida teng sharoit buziladi, kichik va o‘rta biznes rivojlanishi uchun to‘siqlar yuzaga keladi. Bu esa iqtisodiyotda monopoliyalashuv jarayonini kuchaytirishi mumkin. Monopoliyalashuv esa o‘z navbatida narxlarning sun‘iy ravishda oshishiga va iste‘molchilar farovonligining pasayishiga olib keladi. Korrupsiya va norasmiy iqtisodiyot o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, biri ikkinchisining kengayishiga xizmat qiladi. Norasmiy faoliyat yurituvchi subyektlar davlat nazoratidan chetda qolishga intilsa, korrupsiya bu jarayonni osonlashtiradi. Natijada iqtisodiyotda rasmiy statistik ma‘lumotlar bilan real holat o‘rtasida tafovut yuzaga keladi. Norasmiy iqtisodiyotning kengayishi esa davlat byudjeti daromadlarining kamayishiga olib keladi. Bu holat davlatning ijtimoiy va iqtisodiy dasturlarni moliyalashtirish imkoniyatlarini cheklaydi. Shu bilan birga, norasmiy sektorda mehnat qiluvchi aholi ijtimoiy himoyadan chetda qoladi. Innovatsiyalar iqtisodiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Yangi texnologiyalarni joriy etish va ilmiy ishlanmalarni amaliyotga tatbiq etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkin. Biroq korrupsiya mavjud sharoitda innovatsion rivojlanish jarayonlari sezilarli darajada sekinlashadi. Buning asosiy sababi shundaki, korrupsion muhitda iqtisodiy subyektlar uzoq muddatli investitsiyalar o‘rniga qisqa

muddatli daromad olishga intiladilar. Ilmiy-tadqiqot faoliyati esa odatda katta mablag‘ va vaqt talab etadi. Natijada innovatsion loyihalar yetarli darajada qo‘llab-quvvatlanmaydi va iqtisodiyotning texnologik darajasi pastligicha qoladi. Global iqtisodiyot sharoitida davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar tobora kuchayib bormoqda. Korrupsiya darajasi yuqori bo‘lgan mamlakatlar xalqaro iqtisodiy tizimda kamroq ishonchga ega bo‘ladi. Bu esa ularning xalqaro savdo va moliyaviy oqimlardagi ishtirokini cheklaydi. Xalqaro tashkilotlar va investorlar uchun korrupsiya muhim risk omili hisoblanadi. Shu sababli korrupsiya darajasi past bo‘lgan davlatlar global investitsiya oqimlarini jalb etishda ustunlikka ega bo‘ladi. Bu esa iqtisodiy rivojlanish sur‘atlarida sezilarli farqlarni yuzaga keltiradi. Mehnat bozori iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, undagi muvozanat ishchi kuchi taqsimoti va daromadlar shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Korrupsiya ushbu tizimga salbiy ta‘sir ko‘rsatib, ishga qabul qilish jarayonlarida meritokratiya tamoyillarining buzilishiga olib keladi. Natijada malaka va bilim darajasi past bo‘lgan shaxslar mansab egallashi mumkin, bu esa umumiy mehnat unumdorligining pasayishiga sabab bo‘ladi. Shuningdek, korrupsiya sharoitida norasmiy bandlik darajasi ortadi. Ish beruvchilar va ishchilar o‘rtasida rasmiy shartnomalar tuzilmasligi natijasida mehnat munosabatlari tartibsizlashadi. Bu esa ijtimoiy sug‘urta tizimining zaiflashishiga, pensiya va boshqa ijtimoiy to‘lovlar bazasining qisqarishiga olib keladi. Uzoq muddatda esa bu holat davlatning ijtimoiy majburiyatlarini bajarish imkoniyatlarini cheklaydi. Soliq tizimi davlat moliyasining asosiy manbai hisoblanadi. Korrupsiya ushbu tizimda adolatsizlik va samarasizlikni yuzaga keltiradi. Soliq organlarida korrupsion holatlar mavjud bo‘lsa, ayrim xo‘jalik subyektlari soliqlardan noqonuniy ravishda ozod qilinadi yoki ularning soliq yuklamasi kamaytiradi. Natijada iqtisodiyotda “soya sektori” kengayadi va halol faoliyat yuritayotgan korxonalar uchun raqobat sharoiti yomonlashadi. Bundan tashqari, soliq tushumlarining kamayishi davlat byudjetida defitsitni keltirib chiqaradi. Bu esa davlatning iqtisodiy rivojlanish dasturlarini amalga oshirish imkoniyatlarini cheklaydi.

Moliya bozorlari kapitalni samarali taqsimlashda muhim rol o‘ynaydi. Korrupsiya mavjud sharoitda bank tizimi va boshqa moliyaviy institutlar faoliyatida shaffoflik pasayadi. Kredit ajratish jarayonlarida iqtisodiy asoslangan qarorlar o‘rniga shaxsiy manfaatlar ustuvor bo‘lishi mumkin. Bu esa kredit resurslarining samarali loyihalarga emas, balki kam samarali yoki xavfli loyihalarga yo‘naltirilishiga olib keladi. Natijada moliya tizimining barqarorligi zaiflashadi, muammoli kreditlar ulushi ortadi. Bunday sharoitda moliya bozorlariga bo‘lgan ishonch pasayadi, bu esa umumiy iqtisodiy faollikka salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Infratuzilma iqtisodiy o‘sishning muhim omillaridan biri bo‘lib, transport, energetika va kommunikatsiya tarmoqlarini o‘z ichiga oladi. Korrupsiya infratuzilma loyihalarini amalga oshirishda mablag‘larning samarasiz sarflanishiga olib keladi. Ilmiy adabiyotlarda ta‘kidlanishicha, korrupsiya mavjud tizimda loyihalarning tannarxi sun‘iy ravishda oshiriladi, sifati esa past bo‘ladi. Bu esa infratuzilmaning tez eskirishiga va qo‘shimcha ta‘mirlash xarajatlarining ortishiga olib keladi. Natijada iqtisodiyot uchun zarur bo‘lgan transport va logistika samaradorligi pasayadi. Inson kapitalining rivojlanishi ta‘lim va sog‘liqni saqlash tizimlariga bevosita bog‘liq. Korrupsiya ushbu sohalarda xizmatlar sifatining pasayishiga olib keladi. Masalan, ta‘lim tizimida korrupsiya mavjud bo‘lsa, bilim

va malaka darajasi emas, balki moliyaviy imkoniyatlar ustuvor ahamiyat kasb etadi. Sogʻliqni saqlash tizimida esa korrupsiya tibbiy xizmatlardan teng foydalanish imkoniyatini cheklaydi. Bu esa aholining umumiy salomatlik darajasining pasayishiga olib keladi. Natijada mehnat resurslarining sifati yomonlashadi va iqtisodiy rivojlanish uchun zarur boʻlgan inson kapitali yetarli darajada shakllanmaydi.

Iqtisodiy xavfsizlik davlatning barqaror rivojlanishini taʼminlovchi muhim omillardan biridir. Korrupsiya ushbu xavfsizlikka jiddiy tahdid soladi. Davlat resurslarining noqonuniy talon-toroj qilinishi iqtisodiy tizimning zaiflashishiga olib keladi. Bundan tashqari, korrupsiya milliy iqtisodiyotning tashqi omillarga nisbatan zaifligini oshiradi. Xorijiy kapital va texnologiyalarga qaramlik kuchayadi, bu esa iqtisodiy mustaqillikni cheklaydi. Natijada davlat oʻz iqtisodiy siyosatini mustaqil ravishda yuritish imkoniyatlarini qisman yoʻqotadi. Davlat tomonidan ishlab chiqiladigan iqtisodiy rivojlanish strategiyalari samarali amalga oshirilishi uchun shaffoflik va hisobdorlik muhim ahamiyatga ega. Korrupsiya mavjud sharoitda ushbu strategiyalar toʻliq amalga oshmaydi yoki kutilgan natijalarni bermaydi. Davlat dasturlari doirasida ajratilgan mablagʻlarning maqsadsiz sarflanishi, monitoring va nazorat mexanizmlarining sustligi strategik rejalarning samarasini pasaytiradi. Bu esa iqtisodiy islohotlarning sekinlashishiga va rivojlanish koʻrsatkichlarining pastligiga olib keladi. Uzoq muddatli istiqbolda korrupsiya iqtisodiy tizimning strukturaviy deformatsiyasiga olib keladi. Resurslar samarali tarmoqlarga emas, balki korrupsion manfaatlar ustun boʻlgan sohalarga yoʻnaltiriladi. Natijada iqtisodiyotning tarmoq tuzilmasi nomutanosib shakllanadi. Shuningdek, korrupsiya iqtisodiy rivojlanishning intensiv omillarini cheklaydi. Innovatsiya, texnologik taraqqiyot va inson kapitaliga investitsiyalar yetarli darajada amalga oshirilmaydi. Bu esa iqtisodiy oʻsishning ekstensiv yoʻl bilan, yaʼni mavjud resurslardan ortiqcha foydalanish orqali amalga oshirilishiga olib keladi. Natijada iqtisodiy tizimning raqobatbardoshligi pasayadi, global iqtisodiyotdagi oʻrni zaiflashadi va barqaror rivojlanish imkoniyatlari keskin kamayadi.

Xulosa: Korrupsiya iqtisodiy tizimning barcha boʻgʻinlariga kompleks va tizimli ravishda salbiy taʼsir koʻrsatadigan omil sifatida namoyon boʻladi. U resurslarning optimal taqsimlanishini buzadi, davlat boshqaruvi samaradorligini pasaytiradi va bozor mexanizmlarining toʻlaqonli ishlashiga toʻsqinlik qiladi. Natijada iqtisodiy oʻsish surʼatlari sekinlashadi, investitsiya muhiti yomonlashadi hamda iqtisodiyotning raqobatbardoshligi pasayadi. Korrupsiya sharoitida davlat moliyaviy resurslari samarasiz yoʻnaltiriladi, ijtimoiy sohalar yetarli darajada rivojlanmaydi va inson kapitali shakllanishi cheklanadi. Bu esa uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanish istiqbollari salbiy taʼsir koʻrsatadi. Shu bilan birga, korrupsiya norasmiy iqtisodiyotning kengayishiga, soliq tushumlarining kamayishiga va iqtisodiy tengsizlikning kuchayishiga olib keladi. Tahlillar shuni koʻrsatadiki, korrupsiyaning yuqori darajasi investitsiya faolligini pasaytiradi, innovatsion rivojlanishni sekinlashtiradi hamda iqtisodiy xavfsizlikka tahdid soladi. Ayniqsa, institutsional muhitning zaifligi korrupsiyaning kengayishiga sharoit yaratadi. Shu sababli iqtisodiy rivojlanishni taʼminlash uchun davlat boshqaruvida shaffoflikni oshirish, qonun ustuvorligini mustahkamlash va samarali nazorat mexanizmlarini joriy etish zarur hisoblanadi. Korrupsiyaga qarshi kompleks yondashuvni shakllantirish orqali iqtisodiy tizim

barqarorligini oshirish, investitsiyalarni jalb qilish va ijtimoiy farovonlikni ta'minlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmonov Q.X. – Iqtisodiyot nazariyasi. Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2019.
2. Shodmonov Sh.Sh., G‘ofurov U.V. – Iqtisodiyot nazariyasi. Toshkent: “Iqtisod-moliya”, 2018.
3. Yo‘ldoshev N.Q. – Institutsional iqtisodiyot. Toshkent: “Universitet”, 2020.
4. Rasulov A.R. – Milliy iqtisodiyot rivojlanishi. Toshkent: “Fan”, 2017.
5. Begmatov A.A. – Davlat boshqaruvi iqtisodiyoti. Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2021.
6. Samuelson P.A., Nordhaus W.D. – Economics. New York: McGraw-Hill, 2010.
7. Mankiw N.G. – Principles of Economics. Boston: Cengage Learning, 2018.
8. Todaro M.P., Smith S.C. – Economic Development. Pearson, 2015.
9. Acemoglu D., Robinson J.A. – Why Nations Fail. Crown Publishing, 2012.